

IGIENA CORPORALĂ ȘI IGIENA VESTIMENTARĂ A SOCIETĂȚII URBANE ROMÂNEȘTI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Adrian-Silvan Ionescu

Cu toată atenția pe care o acorda vestimentației în prima jumătate a secolului al XIX-lea, boierimea din țările române nu se arăta la fel de interesată și de igienă.

Toaleta de dimineață era destul de sumară și se îndeplinea în grabă, fără temeinicie. În ultimele decenii ale domniilor fanariote totul se reducea la spălarea feței și a mâinilor. Din cauza fumatului excesiv pe limbă se depuneau gudroanele provenite din tutun care dădeau un miros neplăcut și alterau gustul. De aceea, unii dintre boieri foloseau o paletă de metal sau de os – uneori de fildeș – cu care își curățau limba și pereții cavității bucale. Radu Rosetti relatează, cu lux de amănunte, acest moment al zilei: „Dimineața veneau, rând pe rând, feciorii boierilor găzduiți, urmați de câte un țigăn sau de câte o țigancă a casei, care aducea o cofă cu apă, și feciorul aducea un lighean de alamă galbenă și un ibric de acelaș metal, cu gâtul îngust, iar de umărul lui era atârnat un prosop cât o prostire. Ligheanul se așeza pe un scaun, ibricul se umplea cu apă din cofă, feciorul dădea în mâna boieriului o bucată rotundă de sapon turcesc mirosind a mosc, ce-i fusese încredințată de cămărășita curții, și boieriul venea ca să-i toarne feciorul apă, pe mâini, pe cari le spala, apoi își spala cu ele obrazul. Cei mai civilizați din ei mai scoteau dintr-o cutie o perie de dinți și un instrument alcătuit dintr-o fălioară, largă de mai puțin de un deget și lungă cam de o șchioapă, de argint sau de balenă, cu mânere mici de aceeaș materie, cu care își rădea limba”¹.

Oaspeții unei case mari înnoptau într-o singură cameră spațioasă, pe divanurile întinse de-a lungul pereților, culcați unul lângă altul. Înaintea orei somnului nu se schimbau prea mult: își scoteau giubeaua care urma să fie folosită drept pătură, se descingeau de brâu, ișlicul era așezat pe jos alături de papuci, și se culcau cu restul veșmintelor pe ei și cu meșii în picioare. De altfel, nici nu dispuneau de prea multe schimburi: un boier mare și bogat precum hatmanul Răducanu Roset nu avea decât șapte cămăși².

În unele case boierești – destul de puține, însă – existau băi. Dar majoritatea înaltei societăți mergea la baia turcească publică, unde petrecea mai multe ore. În lucrarea *Topografia Țării Românești* datorată doctorului Constantin Caracaș (1773–1828) și publicată, în 1830, la doi ani după moartea sa în urma unei epidemii de ciumă, se dezbate pe larg problema băilor. Autorul găsește că, în loc să contribuie la întreținerea sănătății celor ce o frecventează, baia este mai degrabă pernicioasă din cauza căldurii excesive și a aburilor groși care provoacă leșinuri, bătăi de inimă, amețeală și atonie, a schimburilor mari de temperatură după

¹ Radu Rosetti, *Amintiri. Ce am auzit de la alții*, București, 1996, p. 59.

² *Ibidem*, p. 58.

părăsirea ei care aduc răceala, tusea, bronșita ori pneumonia și, în sfârșit, din cauza necurăteniei – prin folosirea chiar a aceleiași ape de la un client la altul – și a prosoapelor și cearșafurilor murdare. În camerele de repaus aerul era stătut și atmosfera de-a dreptul „puturoasă” pentru că unii dintre clienți preferau ca, după baie, să petreacă în acel spațiu, cu lăutari, mâncare și băutură³.

Doctorul Caracaș conchide că băile sunt vizitate nu din considerente igienice, practic inexistente, ci pentru divertisment și plăcere: „[...] Aceste băi au de scop mai mult desfătarea și moliciunea asiatică decât curățenia trupului fiindcă nu se păzește curățenia cuvenită la așternuturi și la rufe, precum am spus și fiindcă scăldându-se în aceeași baie mai mulți cari stau unul lângă altul, cei sănătoși pot căpăta maladii contagioase de la alții; iar la boli pentru cari ar putea fi folositoare băile, nu numai că nu folosesc ci, după cum am observat, se înrăutățesc mai tare”⁴.

Stanislas Bellanger apreciază, însă, foarte mult băile. Ajunsese la București pe 28 ianuarie 1836, fără a-și fi putut schimba hainele pe parcursul celor optsprezece zile ale călătoriei; pe lângă aceasta, surugiii îi lăsaseră „o colecție de insecte foarte drăguțe, ca dovadă, fără îndoială, a atașamentului lor”⁵. Așa că o baie se impunea cu necesitate. În București existau la acea dată două feluri de băi: turcești și românești⁶. Vizitează stabilimentul de băi din strada Lipsani. Interiorul băii este elegant – paviment de marmură albă, pereții de marmură roz, chiuvete de marmură gri în care curgea apa din robinete de aramă plasate pe fiecare din cei opt stâlpi de granit care susțineau cupola. În pofida aparentei brutalități cu care îl tratează cei doi atletici băieși cu pielea galbenă, uscată și pergamentoasă din cauza expunerii la temperaturi ridicate și la uscăciune – care îl dezbracă, îl cară pe sus ca pe un fulg și-l duc în cele trei săli cu temperaturi tot mai înalte, apoi îl săpunesc, îl scaldă și-l masează – francezul se simte total reconfortat, mai ales după ce i se servește o dulceată, trage un pui de somn de o oră și fumează un ciubuc. Uitați sunt ghionții și palmele băieșilor care îl frământaseră ca un brutar aluatul pentru pâine⁷; uitată este imprudența de a-și fi muiat picioarele, fără a consulta pe cineva, într-un bazin cu apă fierbinte care îl opărise într-asa o măsură încât pulpele i se roșiseră și arătau, după ironica sa descriere, ca homarii bine fierți⁸: Bellanger se simțea revigorat, alert și plin de energie.

Cu timpul, băile se înmulțesc și serviciile lor se diversifică. În 1854, presa anunța că s-au deschis băile de la Grădina cu Cai „atât calde, simple, cât și

³ Pompei P. Samarian, *O veche monografie sanitară a Munteniei: Topografia Țării Românești de dr. Constantin Caracaș (1800-1828)*, București, 1937, p. 119-121.

⁴ *Ibidem*, p. 120-121.

⁵ Stanisla Bellanger, *Le Kéroutza-Voyage en Moldo-Valachie*, Paris, 1846, vol. I, p. 13.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 16-21, 22.

⁸ *Ibidem*, p. 19.

minerale, artificiale, de tot felul”, stabiliment ce era recomandat, spre finele deceniului al optulea, de Ulysse de Marsillac în *Ghidul călătorului la București*⁹.

Băile reci, făcute în spații neamenajate erau o obișnuință pentru locuitorii de la periferia Bucureștilor. Două acuarele din 1869 ale lui Amedeo Preziosi surprind niște grupuri de femei vesele scăldându-se, precum naiadele, unele în Colentina, altele în Dâmbovița, fără a se jena de sacagii care, la mică distanță, își umplu sacalele cu apa din albia râului unde introduseseră vehiculul, cu tot cu cal. Ulysse de Marsillac observa, cu umor, în 1861, cum se bălăceau oamenii simpli în undele deloc curate ale râului ce străbătea Capitala: „Ceea ce frapează pe străinul care asistă la aceste exerciții nautice este completa lipsă de pudoare ce-i caracterizează pe scăldătorii de ambele sexe (...) în plină stradă, sub ochii pietonilor care trec neîncetat pe poduri, ești uimit să vezi bărbați și femei în costumul lui Adam și al Evei de dinaintea apariției frunzei de viță, zbenguindu-se fără nici cea mai mică grijă și, cu certitudine, fără cel mai mic sentiment că fac lucruri nemaiauzite într-o țară civilizată”¹⁰. Pentru apărarea bunelor moravuri, pe 1 iulie 1870, poliția Capitalei emitea *Ordonanța nr. 32 relativă la scăldarea în râul Dâmbovița*, prin care se interzicea amatorilor a folosi alte locuri decât băile publice existente. Li se permitea, totuși, locuitorilor să se scalde în afara orașului „începând de la Vitan în josul Dâmboviței și din dosul grădinei lui Pencovici numai în susul acestui râu”. Existau stipulații privind apărarea pudorii: „Este asemenea oprit a eși din băi despuiat și a se arăta pe malurile gârlei publicului”. Antreprenorii ce doreau să deschidă noi stabilimente de băi trebuiau să respecte anumite reglementări: „Băile vor fi închise și acoperite, astfel ca cei din năuntru să nu poată fi văzuți de public; închiderea cu scânduri va fi până la suprafața apei. Băile de femei vor mai avea grilaj, de la suprafață în adâncime de un metru [...]. Băile bărbaților vor fi separate și destul de îndepărtate de ale femeilor. Intrarea, de asemenea, va fi pe punți diferite. [...] Este cu rigoare oprit de a se apropia, sau a se agăța, sau a intra pe sub băi”¹¹ (subl. n).

În 1871, “feredeul Diana” din Iași, aflat în spatele Mitropoliei, își făcea reclamă că „dispune de două departamente perfecționate, anume: un *Feredeul rusesc* și altul *franțuzesc*, adecă băi de aburi de vaporu și băi de aburi de peatră, *băi de căzi* (putine), *dușuri* și *basinuri de apă rece*”¹². Pe lângă acestea, stabilimentul punea la dispoziția amatorilor un bărbier și un pedichiurist, prezentat drept „un operator bun pentru *bătăturile de picioare*, care scoate din rădăcini aceste infecțiuni, fără a lăsa să se simtă vre-o durere”. Cu 28 de ani mai înainte, în capitala Moldovei fusese

⁹ „Vestitorul românesc” nr. 30/17 Aprilie 1854; Ulysse de Marsillac, *Bucureștiul în veacul al XIX-lea*, București, 1999, p. 251.

¹⁰ „La Voix de la Roumanie” No. 37/5/17 Octobre 1861.

¹¹ Iuliu I. Roșca, *Ordonanțe de poliție*, București, 1887, p. 35-37.

¹² „Noul Curier român” no. II de probă/ 24 Decembrie 1871.

publicată, la Institutul Albinei, broșura intitulată *Proiect pentru băi publice și o școală de înotat*, semnată de Constantin Mihailic de Hodocin, reprezentând textul unei conferințe ținută la Academia Mihăileană, pe 28 martie 1843¹³.

În „Amicul Literaturii Române” nr. 8 din 8 septembrie 1860 sunt publicate *Regule de scaldat în băi de abur, întocmite de un bătrîn scaldător în băi de abur, după o experiență de ani 22, cercetate și aprobate de medici*. Peste 35 de ani, Consiliul Comunal din Iași adoptă, în ședința din 18 ianuarie 1895, un *Regulament pentru băile publice de vapor și cadă*, ratificat prin Înaltul Decret Regal nr. 1337 din 21 martie 1895¹⁴. Prin acesta era impusă perfectă curățenie interioară și exterioară a stabilimentelor precum și igienizarea sălilor, a căzilor și bazinelor. Pereții și podelele sălilor de abur și ai camerelor pentru căzi trebuiau să fie cimentate sau asfaltate. Apa din bazine urma să fie primenită constant, iar bazinul curățat de două ori pe săptămână. Canalele de scurgere a apelor reziduale trebuiau curățate și dezinfectate cu soluție de sulfat de fier, de două ori pe săptămână vara și de două ori pe lună iarna. Măturile de stejar folosite de cei ce făceau băi de abur pentru a se lovi pe spinare și pe membre era stabilit a fi utilizate numai de două ori și opărite înainte de întrebuințării de altă persoană. Căzile trebuiau să fie individuale, iar apoi se impunea a fi folosite doar o singură dată. În camerele cu căzi se introduceau sonerii electrice, ori clopoței pentru a fi chemați băieșii, ori a fi atenționat personalul dacă beneficiarului i se făcea, cumva, rău. Rufăria trebuia să fie totdeauna curată și dezinfectată prin opărire, clătire și apoi uscare. Noaptea sălile de băi de abur era necesar a fi aerisite. Stabilimentele de acest fel trebuiau dotate cu latrine în număr suficient, iar acestea se cerea a fi ținute curate. Personalul de serviciu al băilor trebuia să fie pregătit pentru buna funcționare a acestora și satisfacerea clienților. Era necesar ca băieșii să fie perfect sănătoși, să nu sufere de boli contagioase. Un articol interesant – și amuzant în același timp – stipula: „sub nici un motiv nu se va permite ca încăperile stabilimentelor de băi să servească de azil de noapte pentru oamenii fără adăpost”. Probabil că se obișnuia ca unii dezmoșteniți ai soartei să înnopteze în sălile de baie...

Aproape nici una dintre modele ce au stăpânit, o perioadă mai lungă sau mai scurtă, gustul vestimentar al societății urbane din țările române nu a fost întru totul igienică și benefică pentru sănătate. Costumul fanariot, chiar dacă era comod prin lărgimea sa, îngreuna mișcările prin prea marea lui lungime și prin suprapunerea de piese de îmbrăcăminte din diverse țesături groase. Efortul pe care îl făceau purtătorii acestor veșminte când se deplasau pe jos le producea o transpirație abundentă care, la variațiile mari de temperatură dintre interior și exterior, provocau răceli. Blănurile pe care le purtau, fără excepție, în orice anotimp, agravau bolile căilor respiratorii prin sensibilizarea organismului la frig. Dr. Caracș analizează, cu pertinentță, aceste neajunsuri ale costumului fanariot: „Îmbrăcăminte boierilor, a negustorilor și a tuturor celor cu dare de mână este [...] dăunătoare atât pentru sănătate cât și pentru

¹³ „Albina Românească” No. 27/1 Aprilie 1843.

¹⁴ *Regulament pentru băile publice de vapor și cadă din orașul Iași*, Popovici, Iași, 1895.

pungă. Anteriile cele lungi și largi, blănurile cele multe, puse una peste alta, brăul de șal lung de câte cinci coți, toate acestea înfășurând și îngreund trupul lor, îl înfierbântă peste măsură și mai ales când le poartă în camerele lor călduroase, provocă înădușirea corpului, greutate și atonie în toate membrele lor. Apoi incomoda lor croială, luxul lor și mai ales ceacșirii și meșii cei incomozi provoacă și împiedică mult mișcarea trupului, încât este în neputință să umble cineva o sută de pași fără să se pătrundă de sudoare. Mai rău ca toate este că cei mai mulți poartă și în timpul verii, pe arșițele cele mari, blăni, cari deși mai subțiri, cu toate acestea corpurile devin sensibile și nu mai pot suferi nicicum frigul; de aceea, cel mai ușor vânt le aduc reumatisme, guturaiuri și friguri intermitente”¹⁵.

Sub ișlic și minuscula calotă ce se purta totdeauna dedesubt, capul ras asuda abundant. Pentru că politețea cerea ca boierul să se descopere când întâlnea un egal în rang, urmările erau guturaiurile și nevralgiile.

Deși este de acord cu dansurile de societate nou-introduse de veselii ofițeri ruși – „cadrilul englezesc, mazurca leșească și valsul nemțesc” – care erau un adevărat sport pentru sedentarii boieri ce astfel își puneau în mișcare membrele, dr. Caracaș atrăgea, totuși, atenția că acestea îi făceau pe dansatori să asude din cauza hainelor groase și grele, fapt ce avea urmări în șubrezirea sănătății. Medicul observă că, pentru asemenea petreceri, tinerii și-au făcut haine din materiale mai subțiri și mai ușoare¹⁶. Dansatorii nu făceau, însă, eforturi excesive nici chiar la vals, care era considerat, în epocă, periculos pentru ritmul său prea vioi și săltăreț. Monografistul notează: „Nici valsul, dansul nemțesc cunoscut ca vătămător sănătății, nu le este stricător, fiindcă-l joacă cu moderație, fără mare iuțeață și cu mici pauze, când se odihnesc”¹⁷. Cu toate acestea, cauzele de îmbolnăvire nu erau eliminate complet, căci în spațiul redus al sălii de dans neaerisite, căldura, mirosul de transpirație și praful iscat de dansatori făceau aerul irespirabil; iar băuturile răcoritoare și înghețata consumate de participanții încinși de joc provocau tuse, răceli, bronșite și chiar pneumonii¹⁸.

Wilhelm de Kotzebue, consulul Rusiei în principate, avea toată înțelegerea pentru bătrânii boieri care își păstrau portul tradițional și într-a doua jumătate a secolului al XIX-lea când acesta se demodase, dar, vulnerabili la schimbările de temperatură, s-ar fi îmbolnăvit: „[...] ar răci dac’ar înlocui blana orientală cu frac sau haină de pichet”¹⁹.

Cu toată bogăția materialelor din care erau făcute, totuși, după spusele lui Constantin Caracaș, hainele boierești nu erau totdeauna bine croite și, mai ales, nu

¹⁵ Pompei P. Samarian, *op. cit.*, p. 107.

¹⁶ *Ibidem*, p. 117.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, p. 118.

¹⁹ W. de Kotzebue, *Iarmarocul Sf. Ilie din Folticeni*, în *Din Moldova. Descrieri și schițe*, București, 1884, p. 121.

excelau în curățenie²⁰. Acest lucru era explicabil dacă purtătorii nu-și schimbau timp îndelungat îmbrăcămintea, petrecând, atât ziua, cât și noaptea în aceleași veșminte, stând tolăniți pe divan unde fumau, beau cafele, mâncau, își făceau siesta, primeau vizite, judecau diverse pricini ale supușilor, apoi făceau scurte plimbări cu trăsura și-și vizitau prietenii ori rudele, fără a-și modifica toaleta. Eventual se mai adăuga un biniș sau contăș gros, atunci când se părăsea casa și se ieșea la răcoare, în exterior. Poate singurul articol care se schimba odată cu căderea serii era ișlicul, după spusele locotenentului britanic de dragoni James Edward Alexander care, în timpul vizitei sale din 1826 în Principate, observase că dimensiunea acestuia era reglementată în funcție de rang, dar boierii aveau două, unul reglementar purtat ziua, și altul mult mai mare, la care nu aveau dreptul prin poziția inferioară ce o dețineau și pe care, pentru a evita pedeapsa ce li s-ar fi cuvenit dacă ar fi fost descoperiți cu el pe cap, îl luau numai la lăsarea întinericului, semețindu-se între prieteni²¹. Câte sacrificii nu se făceau pentru vana iluzie a măririi și pentru capriciile modei!

Dacă bărbații își riscau poziția și onoarea pentru fanteziile de moment ale modei, femeile îi întreceau cu mult, sacrificându-și chiar sănătatea pentru a fi *en vogue*.

Când analizează toaleta feminină, dr. Constantin Caracaș face o disociere între opinia medicului și cea a omului de gust care era: critică, din punct de vedere estetic, veșmântul grecesc purtat de doamne în urmă cu 30 de ani – deci înainte de 1800, căci el își terminase monografia în 1828, ce regretă dar îl consideră „profilactic” prin materialele groase, de mătase și fir, și prin calpatele de samur care apărau trupul de frig. În schimb, apreciază eleganța și rafinamentul noilor rochii pătrunse în țară odată cu armatele rusești, deși atrage atenția asupra pericolelor la care se expun femeile ce le poartă: slăbiciune și dureri de tot felul provocate de strânsoarea corsetului, răceli cauzate de materialele prea ușoare din care erau confecționate toaletele și de obiceiul de a umbla cu capul descoperit.

Totuși în anumite privințe, frumusețile locale erau precaute într-o oarecare măsură pentru că rochiile nu era atât de decoltate și, pe dedesubt, purtau chiloți prin care preveneau răceala: „Acest nou costum întrebuițat azi în toată Europa este fără îndoială frumos, căci corpul capătă o înfățișare mai bună, arătând toată frumusețea sa. Pe aici este și mai modest, căci nu lasă pieptul și brațele atât de deschise ca în multe părți ale Europei. Este și folositor contra frigului căci păstrează vechiul obicei, acela de a purta ismene, care le apără de multe rele. Ceia ce este foarte vătămător în acest costum este corsetul care le încinge pieptul și pântecul, pentru ca să le arate trupul mai subțire; din cauza acestuia am văzut multe femei căzute la scuipearea de sânge, leșinuri, amețeli, dureri de cap și de stomac. Capul desvelit, așa

²⁰ Pompei P. Samarian, *op. cit.*, p. 109.

²¹ James Edward Alexander, *Travels from India to England, Comprehending a Visit to the Burman Empire and a Journey through Persia, Asia Minor, European Turkey &C. in the Years 1825-26*, London, 1827, p. 252.

cum obișnuiesc cele mai multe, mai ales cele tinere, se vatămă foarte des, mai ales la schimbarea timpului; de aceea, după judecata mea, mai sănătos și mai înțelept este să se poarte capele așa cum au și început multe de câțva timp încoace²².

Corsetul a fost, de-a lungul întregului secol XIX, articolul vestimentar cel mai criticat, hulit chiar, dar la care femeile nu au voit, cu nici un chip, să renunțe, cu toate efectele neplăcute pe care le avea asupra sănătății lor.

În ianuarie 1841, Gheorghe Asachi publica la Iași în revista sa ilustrată „Icoana Lumei” patru xilografuri care demonstau cum, un torace perfect ca acela al clasicei sculpturi Venus de Medicis, poate fi deformat de corset. Imaginile, preluate dintr-un număr din 1833 din „Le Magasin Pittoresque”²³, era însoțite de o adaptare a textului explicativ din revista pariziană, purtând același titlu în traducere: *Despre primejdia corsetelor prea strânse*. Se atrage atenția asupra neajunsurilor pe care le aduce portul corsetului: „răsuflarea grea și deasă; bateri de inimă; sângele rău răcorit și prin urmare slăbiciune de organe; apăsarea osului spinărei și stricarea taliei; mistuire cu anevoe, și mai pe urmă boale de plămâni”²⁴. Autorul subliniază că aceste debilități le aduc doar corsetele prea strânse, el neavând nimic împotriva celor legate moderat, care sunt benefice pentru corp, dându-i o ținută elegantă: „Trebue însă să mai adăogăm că nouă ni este vorba numai de corsetele cele prea strânse iar nu de acele îndemânatic ce alcătuesc o parte de toaleta damelor, căci aceste dau trupului o formă potrivită, și îl împiedică de a crește rău. Și va fi ertat însă de a arăta că damele să află într-o rătăcire când își închipuesc a mai adăuga grațiile lor cele firești, dând taliei lor o suptiere și o delicată înfătoșare însă supărătoare foarte mult. Frumuseța și sănătatea sunt doă însușiri strâns unite”²⁵.

În două numere din luna noiembrie 1869 ale periodicului „Adunarea Națională” din București este publicat un articol adaptat după un studiu al medicului francez dr. C. Doumas în care este analizată amănunțit îmbrăcămintea feminină. Corsetului i se acordase ponderea cea mai importantă din economia articolului. Autorul afirmă ritos: „Corsetul este șarpanta corpului femeii”²⁶. În continuare arată că pentru unele purtătoare el este absolut necesar, fiindcă le ajută să stea drept atunci când au o constituție plăpândă și duc o viață sedentară sau, dimpotrivă, când sunt corpolente. În acest caz el recomandă folosirea corsetului care trebuie să fie, însă, „elastic, lat și nu foarte strâns”²⁷. Medicul atrage atenția asupra urmărilor nefaste pe care purtarea fără motiv a corsetului, în special de la o vârstă fragedă, le are asupra anatomiei și fiziologiei feminine: „Când copila se face de șiese-spre-zece ani, atunci ese din aste

²² Pompei P. Samarina, *op. cit.*, p. 108.

²³ *Hygiène. Du danger des corsets trop serrés*, „Le Magasin Pittoresque” no. 13/1833, p. 99.

²⁴ *Despre primejdia corsetelor prea strânse*, „Icoana Lumei”, no. 4/26 Ianuarie 1841.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Dr. C. Doumas, *Îmbrăcămintea femeilor*, „Adunarea Națională”, no. 57/23 Noembrie 1869.

²⁷ *Ibidem*.

mașină omorătoare [corset, n.n.], ori gheboasă sau chlorotică; are un stomac ce nu-i poate servi și, în loc d'a respira, suflă; are brație ca fusele, picioare ca niște bețe de tobă; mănă ăpsu sau cărbune; atunci trebuie a o mărita. Corsetul nu se mărginește numai în diformația oaselor ci sugrumă trei funcțiuni, cele mai importante ale economiei noastre: respirațiunea, circulațiunea și mistuiala. Compresiunea permanentă ce eserită corsetul asupra peptului se opune la desvoltagea plămânului și aduce împedicaarea respirațiunei, înecăciuni, împlerea plămânilor cu materii morboase, scuipări și vărsături de sânge și, în fine, ftisia și oftica”²⁸. Acest pasaj a fost preluat ad litteram în *Codul toaletei civile*, din 1870, în subcapitolul *Înveșmântarea femeilor*, atunci când era comentat corsetul. Pe atunci nu se știa ce este plagiatul și nici nu existau legi ale dreptului de autor așa că preluările erau destul de frecvente.

Efecte negative se resimțeau și asupra celorlalte organe interne: circulația sângelui este întreruptă din cauza strânsorii producând anevrism și hipertrofierea inimii; capacitatea stomacului se reduce, scade pofta de mâncare și survine anemia; strânsoarea excesivă eserită presiuni asupra tuturor organelor interne, provoacă inflamații și mâncărimi la nivelul epidermei. Ca o concluzie la dăunătoarea întrebuintare a acestui element din garderoba eleganței, dr. Doumas: „[...] vom șopti la urechia damelor, chiar și acelora cochete, că corsetul degradă frumusețea corpului pe care pare a avea pretențiunea de a o conserva; că corsetul apasă și supără mult șioldurile, freacă pelea, o irită și, prin urmare, o scorțește; că costumul face împregiurul taliei o aureolă roșie, iritată și sbârcită. Sunt femei cari, seara când se desbrac, sunt în prada unei mâncărimi care le face a’și jupui carnea cu unghiile lor delicate, fapt puțin convenabil, dar ce vrei? Necesitatea e teribilă! Corsetul a încrețit pelea, a strâns sângele, a inflammat, această inflamația ustură, și usturimea chiamă unghiile (ierțați-mă a o spune), și unghiile scarpină, scarpină, sfâșie!... Iată o parte a extractului corsetului!”²⁹. Deși își începuse dizertația ca un aparent admirator și entuziast susținător al corsetului – căruia îi făcuse și un mic istoric al apariției sale în antichitate – medicul francez termină prin a-l critica și a-i evidenția efectele dezastruoase asupra sănătății. Peste 30 de ani, medicul român Dimitrie Gerota va analiza, cu pertință, dezavantajele corsetului, așa cum se va vedea mai jos.

Ocupându-se cu același spirit critic și de celelalte piese vestimentare, dr. Doumas recomandă să se poarte cămăși nici prea subțiri, nici prea groase, care să mențină o temperatură constantă a corpului în funcție de anotimp; iarna este bine să se poarte cămăși mai lungi și închise la gât; pentru igienă, cămașa este bine să fie schimbată de două ori pe zi, dimineața și seara. Din cauza modei rochiilor decoltate, care lasă umerii și brațele descoperite, răcelile, gripele, anghinele și tusea sunt frecvente. *Bertele* [berthe era o capă din dantelă, n.n.] nu au nici un rol în protejarea umerilor și pieptului în contra frigului. Pentru a nu opri circulația sângelui, jartierele trebuiesc legate mai slab și deasupra genunchiului³⁰.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Idem, Igiena. Îmbrăcăminteaa femeilor*, „Adunarea Națională” No. 53/9 Noembre 1869.

Autorul își redactase studiul în plină perioadă de glorie a crinolinei. De aceea, un alt paragraf important al articolului este dedicat acestora și multelor jupoane ce o susțin. Acestea pot ajunge la impresionantul număr de zece, fapt ce îngreunează mersul purtătoarei. Pentru ca aceste jupoane să aibă și rol protector și nu numai de structură de rezistență pentru ampla fustă, medicul propune ca ele să nu fie exclusiv scrobite și rigide, ci să fie făcute și din materiale moi, precum lână sau pichet, pentru a ține cald iarna. Între jupoane sau deasupra lor se așează scheletul din arcuri de oțel care asigură forma ireproșabilă, emisferică, a fustei. Nu este exclus nici umorul atunci când sunt comentate aceste accesorii vestimentare, autorul ironizând femeile care vor să atragă atenția cu orice preț asupra lor prin materialele scumpe ale rochiilor: „Fusta de dedesubt ar trebui să fie nescrobită. Iarna multe dame pun fuste de lână sau de pichet, și acestea sunt dame cu minte. Cele de mai d’asupra sunt de stofe diverse scrobite, îmflate, balonate; cele de tot d’asupra sunt *brodate, încrețite, acestea sunt femeile ce sunt destinate a fi văzute*”³¹ (subl. n.).

Dr. Doumas își încheie studiul într-o notă de stoicism glumeț la adresa femeilor, căci știa că orice sfat este inutil atunci când acesta contravine lucrului cel mai drag cochetelor, *moda*: “Îmi pare de prisos a mai vorbi despre toaleta exterioară a femeilor, pentru care moda e totul, iar igiena nimic. Fie-care știe că rochiile ce se urcă până la gât sunt cele mai avantajoase, și cu toate acestea sunt cele ce se poartă mai puțin; că stofele trebuesc a fi rezistente și călduroase și că din contra femeile aleg cu preferință fularurile și gazurile. Noi ne-am făcut datoria, femeile facă ce vor voi; dar să fie sigure că păcatele și chiar peccadilele comise în contra naturii nu rămân nepedepsite”³².

Tonul colocvial, vioi și zeflemitor, cu care medicul trece de la dizertația științifică la finalul în care își recunoaște neputința de a convinge sexul frumos să-i urmeze sfaturile, pare a fi ecoul ironiilor unui conațional, Alphonse Karr, celebru pamfletar și umorist parizian, fondator, în 1839, al revistei satirice „Les guêpes”. Din această revistă provenea, probabil, traducerea articolului intitulat *Rochiile lungi* care este publicat în „Curierul Românesc” din primăvara lui 1845. Karr înfiează înclinația femeilor de a se imita unele pe altele, evidențiind faptul că, pentru a-și ascunde defectele, unele doamne au recurs la corset care, însă, a fost preluat și de cele frumoase, care nu aveau nevoie de el: „Femeile pocite, diforme, înforme sau numai găligane ori costelive și-au închipuit a se închide sau a se ștregui în niște lucruri cunoscute sub numele de corsete (...). Dacă femeile cele prea grase sau cele prea macre, gârbove sau rău făcute ar fi adoptat numai ele corsetele, ce e drept, ne-ar fi scutit vederea de a mai avea înaintea lucruri diforme; însă atunci s-ar fi știut cine are trup frumos și cine nu, și ar fi pierdut admirația și însuși a oamenilor ce nu bagă în seamă asemenea bagatele. Prin urmare, făcură ce

³¹ *Idem*, *Îmbrăcăminte femeilor*, „Adunarea Națională” no. 57/23 Noembrie 1869.

³² *Ibidem*.

făcură și înduplecară și pe celelalte femei ca să-și ascundă frumusețile și carmele lor naturale în niște asemenea cutii împaiantate încât astăzi ca să semene o femeie că e bine făcută n'are decât să împle zisele cutii, nu ne pasă cum”³³.

Autorul insistă asupra elegantei disimulării pe care o oferă corsetul, femeile slabe putând să umple cu „bumbac” (vată) spațiile pe care anatomia lor deficitară nu le poate ocupa, iar cele grase pot să își ajusteze talia după dorință.

În timpul călătoriei sale la Constantinopol, Dimitrie Ralet aprecia silueta femeii orientale, neafectată de moda occidentală: „Formele anunță o structură îmbelșugată și sănătoasă, o talie care nu este mai puțin elegantă pentru că n-a fost comprimată de corset, picioare care n-au fost diformate și chircite prin papuci strâmți și prin botine cu călcâie”³⁴.

În cronică sa de modă din „Amicul Familiei”, Constanția de Dunca încuraja pe domnișoare să poarte *neapărat* corset, nu unul rigid și periculos pentru sănătate, ci unul elastic și ușor: „A propos de frumos, vă rogu, damicellelor, purtați tot d'auna corset. Nu corsete ca odinioară ce da unei femei turnură de soldat rusesc, dar mici centure *creole* ce conservă suplețea talliei fără a-i lăsa acel aer neglijat și nonchalant atât de inconvenabil pentru fete”³⁵.

Folosind pretextul publicării unor gânduri despre modă, E. Baican atacă vehement corsetul argumentând, cu exemple grăitoare, toate relele pe care le poate provoca acesta. În eseul său *Moda. Culegeri istorice asupra îmbrăcăminteii antice*, autorul spune: „La noi românii, adică, la românce, există un fel de *boală*, așa zisă a *corsetelor* care cu drept cuvânt se zice *boală* în loc de modă; pentru că cu corsetele se strâng părțile cele mai largi ale costelor spre abdomen și cauzază mari și nenumărate nenorociri femeilor care sunt stăpânite de atâta înjosire, în cât și prin școale, și putem zice că, chiar din școale, se infectează copilele de stupiditatea de a usa de corsete. Acest mijloc distructiv îl avem ca moștenire morbidă de la greci și de la romani”³⁶. Ca dovadă, din 100 de femei decedate 25 au suferit de piept, 15 de complicații după naștere, 30 de diverse indispoziții, toate cauzate de corset. Autorul constată, cu durere, că în școli fetele învață mai degrabă să poarte corset decât să deprindă lucruri utile, și aceasta datorită ignoranței directoarelor „care nu propagă copilelor de cât lux și urâciune”. Totuși, mai exista o speranță pe care autorul o sesiza la doamnele din „societatea cultă” care începuseră să renunțe la corset deși, pentru a părea de bonton, mahalagioaicele îl preluaseră cu mult entuziasm.

În broșura intitulată *Îmbrăcăminteii Femeii din punct de vedere Igienic și Estetic*, publicată în 1891, dr. G. Bercar arată și el că, pentru tinerele fete în creștere, corsetul este totalmente contraindicat: „Sub nici un cuvânt nu poate fi acceptabil

³³ Alphonse Karr, *Rochiile lungi*, „Curierul Românesc”, no. 31/23 Aprilie 1845, p. 124.

³⁴ Dimitrie Ralet, *Survenire și impresii de călătorie în România, Bulgaria și Constantinople*, București, 1979, p. 98.

³⁵ Constanția de Dunca, *Chronica de mode parisiene*, „Amicul Familiei”, nr. 3/15 Aprilie [1863].

³⁶ E. Baican, *Moda. Culegeri istorice asupra îmbrăcăminteii antice*, Focșani, 1887, p. 9.

corsetul pentru copile mai înainte de pubertate, înainte de formațiune. Atunci când ele au trebuință să se formeze, corsetul comprimă, deplasează organele și îndeobște oasele, deformează scheletul; aduce din cauza compresiunii: boale de inimă, de plămâni. Stomachul este redus la dimensiunile unui canal intestinal din care cauză victimele modei n'au foame, mănâncă puțin și des, de aici diferite boale de stomach și anhemii consecutive³⁷. El este contraindicat și pentru femeile gravide. Totuși, la fel ca și confratii săi mai sus amintiți, dr. Bercar nu poate nega și unele avantaje ale corsetului pentru susținerea corpului celor cu tendință de cocoșare, pentru susținerea sânilor prea dezvoltate, și chiar ca înveliș protector împotriva altor piese vestimentare ce se leagă cu șireturi ce ar veni, altfel, în contact direct cu pielea. „Dar avantajul cel mai mare al corsetului este din punct de vedere estetic: el face a se pronunța formele naturale ale femeii într-un mod foarte avantajos³⁸”, conchide dr. Bercar.

Autorul prezintă și comentează, cu multă competență, fiecare element important al vestimentației intime, dând sfaturi în privința materialelor și culorilor celor mai potrivite. Cele două piese care se îmbracă direct pe piele sunt, după termenii folosiți de dr. Bercar, *indispensabilul* [brasieră sau combinezon scurt, decoltat și fără mâneci n.n.] și *inexprimabilul* [chilot n.n.]. Cel dintâi se confecționează din pânză de in foarte fină, din mătase sau bumbac, autorul recomandându-l pe acesta ca mai propice din punct de vedere igienic. De asemenea, el insistă să se poarte *indispensabilul* cu mâneci și încheiat până la gât pentru a proteja mai bine contra frigului și a fi în primul rând funcțional și nu doar decorativ. Totuși, doamnele preferau modelul mult decoltat, care era foarte șic și provocativ, cu atât mai mult cu cât avea nuanțe contrastante de roșu ori negru – „culoarea satanei” cum o numește autorul – care puneau mai bine în valoare carnația decât albul obișnuit. Existau forme diferite pentru zi și pentru noapte, cele din urmă fiind abundent decorate cu dantelă; unul dintre acestea, foarte elegant, purta numele de „directoire³⁹”.

Inexprimabilul era făcut din pânză subțire pentru vară și din material mai gros, eventual pichet, pentru iarnă. Și această piesă era înnobilită cu multe dantele la marginea de jos. Pentru a ușura îndeplinirea nevoilor firești fără ca piesa să fie scoasă, aceasta era desfăcută „prin prelungirea culisei de la partea posterioară⁴⁰”. Lungimea acestor chiloți era până sub genunchi, unde se întâlneau cu ciorapul și trebuiau legați împreună, deasupra genunchiului – pentru a nu afecta circulația sângelui și a produce varice – cu o jartieră din mătase ori din elastic, nu prea strânsă. Jartiera sau calțave era, și ea, obiectul luxului feminin, putând avea diverse culori și ornamente, chiar și trandafiri naturali⁴¹. Ciorapii erau din ață sau bumbac vara, din mătase sau lână iarna.

³⁷ Dr. G. Bercar, *Îmbrăcămintea Femeii din punct de vedere Igienic și estetic*, Bârlad, 1891, p. 51.

³⁸ *Ibidem*, p. 52.

³⁹ *Ibidem*, p. 37-39.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 41.

⁴¹ *Ibidem*, p. 43-44.

Încălțăminte trebuie să fie largă și comodă, făcută din piele moale sau stofă. Totuși, femeile optau pentru botine mai înguste și mai mici decât ar fi fost necesar, pentru a le face piciorul mic. Consecințele acestei cochetării erau producerea bătăturilor și a degerăturilor, iarna⁴². Dr. Bercar este foarte categoric în a respinge tocurile înalte, în special tocul Ludovic XV, atunci la modă, care era plasat nu în dreptul călcâiului, cum ar fi fost normal, ci mai în interior, spre mijlocul tălpii, îngreunând mersul – pentru că piciorul se sprijinea numai pe vârf – și cauzând dezechilibrări ce duceau la luxații și chiar fracturi⁴³. De aceea, se propunea folosirea unui toc nu mai înalt de 2-3 cm și amplasat în locul său firesc, exact sub călcâi⁴⁴.

Peste indispensabil se închidea corsetul. În partea de jos se prindeau doar două juupoane pentru că, în perioada când dr. Bercar își redacta articolul, crinolina dispăruse de peste 20 de ani, iar turnura de vreo 2 ani, așa că nu mai era necesar un număr mare de fuste interioare. Primul jupon, scurt până la genunchi, era cunoscut sub numele de *discret* și era confecționat din bumbac, mătase sau pluș, iarna, pentru a ține cald (uneori, în același anotimp, era vătuit); al doilea jupon era aproape de lungimea fustei, întins în față, dar cu volane și încrețituri transversale în spate, confecționat din pânză fină pentru vară și din lână pentru iarnă, cu garnituri de dantelă⁴⁵.

Peste toate acestea se îmbrăca rochia, iar o doamnă elegantă trebuia să aibă toaletele în funcție de ora zilei și de ocazie: de casă, de prânz, de după-amiază, de vizită, de plimbare pe jos sau în trăsură, de bal, de serată, teatru și operă, de biserică, de doliu, de vilegiatură⁴⁶. Sub nici un cuvânt aceste modele nu puteau fi încurcate decât cu riscul de a deveni ridicol și de a suscita hilaritatea și înțepăturile cunoscătorilor. Wilhelm de Kotzebue relatează cât de nepotrivit erau îmbrăcați participanții la un bal ad-hoc organizat în casa ispravnicului din Fălticeni în ziua iarmarocului de Sf. Ilie: „Se vedea de pe îmbrăcăminte că balul nu fusese pregătit de mai nainte, unele dame fură silite să stea cu pălăria în cap, ca să nu le cadă părul în toate părțile, și de pe rochii se înțelegea că nu avusese de gând să facă decât o plimbare; de vreme ce altele, desigur din Folticeni, se gătiseră pentru a merge la autoritățile orașului și se învârtteau în toalete de bal, mai mult sau mai puțin ciudate. Tot asemenea se întâmplase și cu bărbații; pe lângă gheroc și jachetă de drum cu nasturi de metal cu cap de câne, vâlțea [valsa, n.n.] cu smerenie și micul slujbaş în frac și cravată albă”⁴⁷.

Nu se putea ieși din casă fără pălărie, iar aceasta trebuia adaptată cu locul unde era purtată și cu mijloacele de locomoție: un anumit model se purta dacă se circula pe jos și cu totul altul dacă era folosită trăsură⁴⁸. Ea se acorda cu restul costumului așa că o doamnă trebuia să aibă mai multe pălării: pentru plimbare în

⁴² *Ibidem*, p. 24.

⁴³ *Ibidem*, p. 25.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 46.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 52-53.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 53.

⁴⁷ W. de Kotzebue, *op. cit.*, p. 121.

⁴⁸ Dr. G. Bercar, *op. cit.*, p. 55-56.

oraș, de zi și de după-amiază, pentru vilegiatură, pentru băi de mare sau pentru munte, pentru vânatoare sau echitație.

Când se mergea la dineu, la teatru sau la orice fel de spectacol nu se punea pălărie, căci aceasta nu putea fi potrivită cu rochia de seară. De aceea capul era acoperit fie cu o mantilă de dantelă fină, fie cu gluga pelerinei ce era luată pe umeri. Aceste două acoperăminte de cap erau suficient de ușoare pentru a nu aplatiza, ori modifica în vreun fel coafura elaborată care era absolut necesară în asemenea ocazii.

Dr. Bercar atrage atenția ca pălăria să fie ușoară, moale, poroasă și nu prea voluminoasă pentru a permite aerisirea capului: „Capul [trebuie] ușor acoperit pentru că căldura prea multă aduce migrenă, congestiuni cerebrale și favorisază secrețiunile morbide ale pelei capului”⁴⁹. Medicul pune pe seama portului căciulii calviția de care sufăr mulți bărbați; cum, la fel, constată că picioarele domnilor sunt în mod frecvent deformată din cauza încălțăminte din piele groasă și dură pe când doamnele sunt scutite de aceasta pentru că au pantofi din materiale textile sau piele fină⁵⁰.

Pentru că rochiile cu trenă folosite la plimbarea pe jos, în oraș, stârneau praful, dr. Bercar se pronunță în favoarea rochiilor până la gleznă: „De regulă aciastă rochie [de plimbare] să face scurtă deși acum a reînceput iarăși moda de a le face lungi, de să târâie pe pământ, așa că’i imposibil să umbli în urma unei dame când va fi colb. Obiceiul de a face rochiile lungi pentru persoanele care umblă pe jos, este nu se poate mai vătămător sănătății din cauza diferiților microbi, cari de cari mai veninoși, cari se află în permanență pe stradă sau în casă, cari să ridică în aer de odată cu colbul și apoi intră în organism prin respirație sau prin înghițire”⁵¹.

Problema rochiilor lungi a suscit multe luări de poziție, în diverse părți ale Europei, pe parcursul secolului.

În articolul mai sus amintit, publicat de „Curierul Românesc”, Alphonse Karr își alesese chiar aceste veșminte ca țintă a săgeților sale, încheind astfel: „Eu n’ăș avea cu toate acestea nimic a zice asupra rochiilor lungi [...]. Însă, mai nainte de toate, curățenia ce este o datorie la bărbați, la femei e o virtute [...]. Ei bine! – rochiile lungi nu se pot purta decât numai de femeile ce esu într’o trăsură a dumnealor; însă cele ce esu pe jos, cele ce esu în omnibus și însuși la fiacru, ele ... ce să mai zicem?”⁵².

În mod special, în ultimii ani ai celei de-a opta decade, s-a creat un curent de opinie contra rochiilor cu trenă. Presa dădea adesea informații despre modul cum reacționa opinia publică la această chestiune: în orașele Posen (azi Poznan) și Praga,

⁴⁹ *Ibidem*, p. 56.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 46.

⁵¹ *Ibidem*, p. 54.

⁵² Alphonse Karr, *op. cit.*, p. 124.

consiliul municipal interzisese doamnelor să poarte „șleपुरi” pe stradă⁵³, iar în cel din urmă luase ființă o asociație de bărbați care făcuseră legământ să nu se însoare cu femei ce poartă trenă, a căror evidență o și țineau, cu strictete, pe o listă la zi⁵⁴.

În București, Ulysse de Marsillac ia atitudine față de această modă neigienică: „Mai întâi vreau să protestez, încă odată, contra trenelor care adună noroiul și praful de pe străzile noastre pentru a le aduce în saloanele noastre. Este pur și simplu respingător; este de o revoltătoare murdărie. Rațiunea se sperie gândindu-ne la tot ceea ce aceste măhuri gigantice sunt capabile să ascundă în pliurile lor. O femeie care se condamnă la această funcție de tomberon ar trebui să aibă accesul oprit la ușa tuturor caselor cinstite. Eu am convingerea intimă că această modă a fost inventată de regina Pédauque care, în loc de picioare, avea labe de gâscă, și a fost patronată de femei diforme care au dorit să-și ascundă urâtenia picioarelor sub această grămadă de șifon. Niciodată o femeie drăguță nu ar consimți să-și ascundă astfel picioarele; ea cunoaște prea bine seducția care rezidă într-o botină cochet șnuruită pe un picior mic și cabrat. La Paris, rochiile lungi n-au fost niciodată purtate pe stradă decât de o clasă de femei care n-au nimic comun cu lumea care se respectă”⁵⁵.

Praful și noroiul erau un constant pericol pentru pietoni. În 1878 apăruse un dispozitiv, numit *para-glod*, care se prindea la marginea pantalonilor pentru a-i feri de murdărie și căruia i se făcea reclamă în presă⁵⁶.

Nu arar moda, prin exagerările ei, a impus reacția de amendare din partea opiniei publice și chiar a organelor administrative. În 1893 erau la mare cinste mânecile bufante, dar de așa o amploare încât, dacă portul lor s-ar fi generalizat, ar fi fost necesare modificarea și lărgirea mijloacelor de transport, iar circulația ar fi fost periclitată: „Din fericire încă n’am ajuns a purta aceasta pe stradă. Mai întâiu, aceste mâneci ar cauza accidente pe stradă, caii s’ar speria de ele, apoi ar trebui ca

⁵³ „Familia” nr. 54/ 20 Iulie st.v./1 August st.n. 1878: „Șlepurile [trenele, n.n.] damelor în Praga au provocat așa de mare resens, încât consiliul comunal a decis în ședința sa de la 22 iulie să roage pe femei prin publicitate să nu mai târască pe strade niște șleपुरi atât de lungi, căci altfel fac praf mare și înrăurintă periculoasă asupra sănătății”.

⁵⁴ „Resboiul” nr. 479/15 Noiembrie 1878: „După ce toți bărbații au protestat în zadar contra hainelor cu coadă, acum se întrebuințează și pedepse aspre contra lor. În Posen s’a primit în regulamentul stradelor un paragraf care oprește doamnelor cu coadă lungă de a umbla pe trotuar pentru că întrerup comunicația și umplu aerul de praf. În Praga s’a făcut o reuniune, numită *Societatea liniștită* ai căreia membri s’au obligat să nu ia în căsătorie o femeie care poartă haine cu coadă. Fiecare membru trebuie să poarte tot-d’a una cu sine un mic catalog pentru a însemna numele purtătoarelor de coadă. Prin aceasta, societatea face o listă de proscricție a doamnelor cari nu pot fi luate în căsătorie și membri iau cunoștință de această listă înainte de a’și căuta o mireasă”.

⁵⁵ U. M. [Ulysse de Marsillac], *Causeries*, „La Voix de la Roumanie”, nr. 1/26 Novembre 1863.

⁵⁶ „Resboiul” nr. 334/23 Iunie 1878: “*Foarte important!* PARA-GLOD/Agățător de pantaloni pentru apărarea contra noroiului și prafului. De vânzare la magazinul *Travisani și Broehm*, calea Mogoșoi No. 48 vis à vis de Pasagiul Român”.

trășurile, tramwaele și tram-carele să fie într'adins lărgite. Bunul simț public, din fericire, n'a dat voie de liberă circulare acestei mode extravagante”⁵⁷.

Și pălăriile prea mari, garnisite cu multe pene și flori, cauzau neplăceri spectatorilor din sălile de teatru și concert de după 1900 atunci când doamnele refuzau să le dea jos de pe cap. De aceea, la Teatrul Național din București se afla o garderobă unde pălăriile puteau fi lăsate în toată siguranța, cu atât mai mult cu cât, pentru protecție, erau păstrate în cutii⁵⁸.

Fără a avea pretenții științifice, autorul anonim al articolului *Haine de iarnă și de vară* apărut în „Calendarul istoric și popular pe anul ordinar 1865” făcea recomandări în privința texturilor celor mai potrivite a fi purtate în diverse anotimpuri. În afirmațiile sale el se baza și pe experiența din vechime, când iarna era iarnă și vara vară, clar diferențiate prin temeperaturi extreme, iar nu ca acei ani de mijloc de veac XIX, când vara era friguroasă și ploioasă, și doamnele nu mai știau ce să îmbrace. De aceea se propuneau „materii de lână mai rare pentru vară, materii de lână mai bătute de iarnă”, la fel cum în vechime „iarna se purtau blane, tătărți, giubele, dulame și toate celel'alte în armonie cu acestea, precum vara se purta, din contra, haine ușurele, deschise, anterie și giubele albe, libadele albe de spălat, cu cămăși de borangic ș.c.l. tot asemenea, în armonie cu cele de asupra; în scurt, iarna se purtau haine groase, grele, de colori închise și vara haine subțiri, ușurele, de colori deschise”⁵⁹.

În consecință, vara era bine să fie purtate veșminte largi și ușoare în nuanțe deschise “care nu trag căldura produsă de razele soarelui”. Lărgimea lor era recomandată pentru aerisirea corpului și pentru evaporarea transpirației. Aici își arată chiar și crinolina eficiența ei, iar autorul se arată un susținător și apărător al acestei rochii greoaie tocmai pentru amploarea ei care favorizează circulația aerului în sezonul cald: „Să nu uite a se însemna că, în punctul de privire al aerării și vânturării, purtarea *crinolinei* în timpul de vară se poate privi ca o măsură igienică. Aceasta se zice nu pentru a flata gustul ce domnește astăzi, ci pentru a spune adevărul când și unde se cuvine”⁶⁰.

Capul trebuia acoperit cu pălării albe sau de pai, lăsându-le pe cele negre pentru iarnă, iar încălțăminte era bine să fie lustruită și nu văxuită, la fel, pentru a facilita aerisirea piciorului.

În ultimii ani ai veacului al XIX-lea, corsetul se bucura de aceeași vogă printre femei, fapt ce-l determina pe dr. Dimitrie Gerota, asistent la Institutul de Ginecologie și profesor de anatomie la Școala de Belle-Arte, să țină mai multe

⁵⁷ „Amicul Progresului Român” nr. 3/1893.

⁵⁸ „Jurnalul Femeii” nr. 1/Octombrie 1904, p. 8.

⁵⁹ *Haine de iarnă și de vară*, „Calendaru istoricu și popularu pe anulu ordinaru 1865”, Bucuresci, 1865, p. 81-82.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 83.

conferințe cu acest subiect, atât la Ateneu, în București, cât și la Craiova, pe 18, 28 februarie și 11 martie 1899. Medicul și-a publicat savanta dizertație sub titlul *Efectele și desavantajele purtării corsetului* în care demonstrează, cu exemple irefutabile, ilustrate cu planșe, urmările nefaste pe care le are corsetul asupra sănătății. Ca și dr. Doumas cu 30 de ani mai înainte, și dr. Gerota face un scurt istoric al corsetului din antichitate până în contemporaneitate. El observă că „damele îl poartă nu pentru că este indispensabil, ci pentru ca să fie la modă [...] până acum câți-va ani era o întrecere între femei care să-și facă dosul mai mare (moda turnelului sau a perinilor puse la spate) tot ast-fel astăzi, femeile se întrec care să aibă talia mai subțire”⁶¹.

Autorul studiasse foarte atent problema corsetului atât la Berlin, în 1897, cât și la Institutul de Ginecologie din București și ajunsese la concluzia că portul acestui articol vestimentar poate avea consecințe neplăcute asupra anatomiei și fiziologiei femeii.

Iar vina pentru această modă o găsește nu femeilor, ci bărbaților căci „dacă femeile recurg la acest mod de înfrumusețare e că așa li se cere, așa plac bărbaților”⁶². Ceea ce era mai periculos era inconștiența mamelor care dădeau fetelor corset încă de pe la 10 ani, din perioada de creștere, pentru că „fata trebuie să facă talie și figură care să placă bărbaților!”⁶³ Acest obicei rău era urmat și în timpul școlarității, fapt ce determinase pe Spiru Haret, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, să interzică purtarea corsetului de eleve. Acestea, însă, se supuneau ordinului doar în timpul orelor de curs pentru ca, imediat ce erau libere, să-l îmbrace și să-l strângă cât mai tare. Cele externe îl purtau tot timpul acasă și în afara școlii în vreme ce internele găsiseră subterfugiul de a-l purta în timpul nopții...⁶⁴.

Pentru a nu se îngrișa și a le cuprinde corsetul, multe doamne mâncau excesiv de multe lămâi sau beau oțet, fapt ce contribuia la anemierea lor. Pline de imaginație, găsiseră mijlocul de a-și strânge cât mai vârtos corsetul prinzându-și șireturile de clanța ușii atunci când nu era nimeni la îndemână ca să le ajute.

O caricatură foarte sugestivă pe care dr. Gerota a inserat-o în broșura sa prezintă trupul feminin ca pe un arbore al cărui trunchi este strâns nemilos la mijloc de corset, de șireturile căruia trage, voinicește, un domn. Pe fiecare rădăcină este specificată câte o cauză a acestei strangulări – modă, imitație, cochetărie, vanitate, necunoașterea igienei – iar pe ramuri sunt inscripționate și desenate organele care au de suferit din cauza corsetului, ca și afecțiunile pe care le poate produce acesta, pe lângă consecințele inestetice asupra fizicului (mijloc de viespe, coapse diforme, pânțece proeminent).

Apoi sistematic, dr. Gerota prezintă efectele dezastruoase ale corsetului, atât asupra exteriorului, cât și asupra interiorului corpului feminin. Astfel, după

⁶¹ Dr. D. Gerota, *Efectele și desavantajele purtării corsetului*, Bucuresci, 1899, p. 5.

⁶² *Ibidem*, p. 9.

⁶³ *Ibidem*, p. 8.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 7.

scoaterea acestei cuirase formată din „pânză, oase de balenă, lame puternice de oțel, copci și sfori”, pielea prezintă cute disgreabile și pete albe, roșii ori vinete cauzate de strânsoarea exagerată care obturează parțial arterele și sângele nu mai poate circula cu aceeași viteză. De asemenea, glandele sudoripare nu mai pot funcționa în zona acoperită de corset, iar eliminarea sudorii este orientată spre alte părți ale corpului producând secreții abundente, anormale, la subțioară, spre pildă.

Scheletul are și el de suferit din cauza corsetului, el deformându-se mai ales la tinerele aflate în procesul creșterii. Apoi, cutia toracică, la rândul ei, comprimă, sub presiunea corsetului, organele interne. Lipsiți de posibilitatea dilatării la capacitate maximă, plămânii nu mai pot oxigena organismul în chip normal. De aici apar multe inconveniente: „Dificultățile în respirație, vorba scurtă și sacadată a femeilor încorsetate, mai ales după masă, e datorită numai lipsei de aer”⁶⁵. Aparatul circulator este și el afectat sângele arterial alimentând neuniform creierul. Drept consecință apar congestionări ale feței, ochi ieșiți din orbite, grețuri, amețeli, migrene, leșinuri, sângerări ale nasului și o stare generală de indispoziție și iritabilitate.

Stomacul strâns de corset nu mai poate primi aceeași cantitate de mâncare și, pentru că doamna mănâncă puțin, se atrofiază și devine leneș. Era știut că, înainte de un bal, ori o petrecere, când talia trebuia să fie „de viespe”, elegantele nu mâncau nimic.

Intestinele, presate de celelalte organe, apasă în jos și produc hernia. Modificat de strânsoare, în intestinul gros se produce o îndoitură care nu mai permite transportul materiilor fecale spre rect, fapt ce duce la constipații cronice și la formarea hemoroizilor. Nici vezica urinară nu este scutită de inconveniente: abdomenul o presează și, neavând loc de dilatare, are tendința să se golească la intervale scurte. În consecință, disagementul vizitelor penibil de dese la toaletă, ori chiar involuntara deșertare a udului când sfincterul nu mai poate rezista, mai ales în cazul unui mic efort, un strănut, o tuse ori un hohot de râs.

Corsetul crea dependență prin dezobișnuirea mușchilor spatelui de a participa la menținerea trunchiului. Odată scoasă această cuirasă care crea o susținere artificială, purtătoarea suferea de dureri de șale și se afla în imposibilitatea de a sta dreaptă, iar când dormea pe salteaua moale vertebrele înțepenite produceau alte dureri care obligau la folosirea corsetului chiar și în timpul odihnei.

Concluzia și sfatul lui Dimitrie Gerota era de a se renunța la corset și recomanda exercițiile fizice pentru dezvoltarea mușchilor toracici având drept rezultat câștigarea grației și armoniei trupești. Medicul încheie printr-un îndemn adresat soților să se constituie într-o organizație care să militeze împotriva nefastului articol vestimentar: „*Termin apelând la toți bărbații cari țin la femeie, ca să formeze o ligă în contra corsetului, căci când femeia va vedea că bărbații nu mai iubesc corpuri încorsetate, desigur, că nu se vor mai gândi să poarte corset*”⁶⁶.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 24.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 41.

Pe bună dreptate afirma Dimitrie Ralet, vorbind despre cochetăria femeiască – mai în glumă, mai în serios, că „tot suspinul îi vine din pricina corsetului”⁶⁷. La fel de veridică era și o altă observație a aceluiași cinic autor: „Nimic nu-i în ființă precum îți nălucesc ochii [...] cail dătoresc agerimea și chiar vârsta lor la ghibăciile geambașilor, precum câteva dame nurii, sau *îndreptarea neajunsurilor trupești, la iscusința modelor*”⁶⁸ (subl. n.).

Simularea și disimularea era o preocupare de prim ordin a majorității femeilor de societate care voiau să placă și să se evidențieze. De aceea, apelau la toate mijloacele oferite de modă pentru a se înfrumuseța, ori a ascunde anumite defecte sau neîmpliniri ale fizicului lor. Corsetul asigura talia subțire și elegantă, având o contribuție esențială la ținuta mândră, uneori înțepată și sfidătoare, a purtătoarei. Vata amplifică mărimea bustului și a bazinului. Fardurile accentuau tonalitățile carnației. Meșele și cocurile amplificau podoaba capilară. Într-un cuvânt, foarte puțin era rodul naturii în aspectul unei elegante din veacul al XIX-lea.

Într-un articol intitulat *Damele zugrăvite de ele însele*, publicat anonim în „Calendarul istoric și popular al Principatelor-Unite pe anul bisect 1860”, era făcută o critică foarte acidă acestei aplecări a româncelor pentru disimulare. Folosind termenul generic de „crinolină” pentru orice articol vestimentar întărit cu arcuri de oțel, autorul înfierează lipsa de naturalețe a fizicului conaționalelor sale: „[...] Toate aceste ostenitoare *minciunării* nu se mărginesc numai la obraz; aceasta este numai începutul, iar restul edificiului, adică al corpului femeiesc, este asemenea o construcție mai tot așa de complicată dacă nu și mai mult [...]. Această cetățuie sau fortăreață a corpului femeiesc pregătită astfel cu fortificări, este adeseori compusă, în realitate, de o umbră, de un fel de mașină pe jumătate ruinită, adică de materia principală asupra căreia lucrează spre a o ascunde (cât se va putea mai mult vederei) și a produce pe deasupra contururile plăcute și frumoasele undulații. Pentru aceasta, crinolină la rochii, crinolină la corset, crinolină pretutindeni, afară de locurile unde intră bumbac”⁶⁹.

În viziunea autorului, metodele de autoschinguire a propriului trup de către doamnele la modă lasă de rușine caznele la care erau supuși misionarii creștini în ținuturile păgâne: „Numai civilizația este în stare d-a inventa niște asemenea lucruri pentru trebuința martirilor săi, și nimeni alt decât singure femeile civilisate pot fi capabile d’a le adopta cu entuziasm, d’a le purta și a se simți pline de fericire”⁷⁰.

Româncele făceau exces de fard, iar negustorii de sulimanuri aveau mare căutare „până chiar și la servantele cele mai de rând”. Pudra din făină de orez,

⁶⁷ Dimitrie Ralet, *Cochetăria*, în *Suvenire și impresii de călătorie în România, Bulgaria, Constantinopole*, București, 1979, p. 244.

⁶⁸ Idem, *O plimbare*, în *op. cit.*, p. 247.

⁶⁹ *Damele zugrăvite de ele însele*, „Calendarul istoric și popular al Principatelor-Unite pe anul bisect 1860”, p. 83.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 84.

cârmâz pentru îmbujorarea obrazilor, ristic pentru încondeierea sprâncenelor, vinegru (oțet) pentru întinderea pielii, alunițele false și mulțimea de pomezi, parfumurile și apa de colonie erau nelipsite de pe masa de toaletă a oricărei femei elegante. Dacă la doamnele mai în vârstă întrebuințarea machiajului devenea o necesitate pentru a ascunde semnele bătrâneții, la cele tinere era un capriciu de modă, care avea să își arate foarte curând consecințele prin veștejirea pretimpurie a tenului. Nefardate, tinerele par a avea o etate mai avansată decât în realitate și nu seamănă aproape deloc cochetelor care în sălile de bal atrag în jurul lor puzderie de admiratori: „[...] o piele soioasă, mângălită și unsă de cosmetice, albită cu făină de orez, înflorită cu roșeață mincinoasă, muiată și pătrunsă de unturi mirositoare, frecată și argăsită în tot felul de perii și de bureți [...]. Subt agera influență a acestor corozivi pelița se usucă, crapă și se sbârcește ca un pergament. Este un ce uricios la vedere o asemenea femeie prinsă fără veste înainte d'a'și fi putut potrivi obrazul pentru ziuă; *deosebirea este așa de mare încât cineva ar socoti-o de muma sau de bunica aceleia cu care s'a întâlnit în societate*”⁷¹ (subl. n.).

Făcând o comparație plastică, autorul aseamănă o femeie sulemenită cu o cameră proaspăt zugrăvită; aceasta este, însă, în avantajul camerei a cărei primenire se face la 4-5 ani în vreme ce „o femeie se spoiește în toate zilele, ba de multe ori și de câte două trei ori pe zi”. Plin de justețe el conchide: „Este un principiu just, negreșit, că arta poate să ajute natura, dar însă trebuie cel puțin ca natura să predomine și să nu se năbușească de artă”⁷².

În *Codul toaletei civile*, apărut în anul 1870, este pus accentul pe igienă și pe naturalețe. În capitolul II, *Despre piele* se precizează: „Mania fardării a trecut, o frumoasă persoană nu mai are trebuință a'și înflăcăra obrazii ca s'apară într'un salon”⁷³. Carnația cea mai frumoasă este cea albă de la natură.

Parfumurile nu erau un bun remediu contra mirosului neplăcut al transpirației, iar societatea aleasă renunțase la ele cu desăvârșire (aceasta și pentru a se distanța de categoria „femeilor galante” care se parfumau din abundență tocmai pentru a atrage atenția asupra lor, dar, poate, și pentru a ascunde anumite exhalatii); în consecință, se recomanda păstrarea curățeniei corporale și îndeplinirea toaletei zilnice pentru a se evita excesul de esențe tari „căci vrând să scape d'un neajuns, va da peste prostul gust al întrebuințării mirosurilor”⁷⁴. Se puteau folosi și „jiletele sau spențerile de flanelă, care absorb transpirațiunea, și peticile de mușama subțire galbenă ce se pun obișnuit la subțiori”⁷⁵.

Mâinile se cerea a fi curate, spălate și îngrijite zilnic, iar pentru întreținerea lor era indicat să se poarte permanent mănuși, cele din piele având proprietatea de a

⁷¹ *Ibidem*, p. 82.

⁷² *Ibidem*, p. 84.

⁷³ *Codul toaletei civile*, București, 1870, p. 4.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 35.

⁷⁵ *Ibidem*.

păstra moliciunea epidermei. Era dată și rețeta folosită, cu succes, de anumite persoane ca în timpul nopții să doarmă cu mănuși ce au fost unse pe dinăuntru cu o alifie compusă din două gălbenușuri de ou, o linguriță de unt de migdale și o jumătate de uncie de apă de trandafiri⁷⁶. În acel moment nu mai erau la modă unghiile ascuțite ca niște „ghiare de monștri”, ci se agreau cele tăiate după conturul natural. Unghii lungi, cu vârf unghiular, cultivau doar bătrânele demodate și „damele galante”. Nu era de bonton nici încărcarea mâinilor cu multe inele și brățări “după maniera burghează”, iar bărbaților nu le era admisă altă bijuterie pe degete în afara verighetei și, eventual, domnilor maturi, câte „un inel cu vreo piatră antică, rămasă de suvenir de la strămoși”⁷⁷.

Umezirea constantă a buzelor nu contribuia la frăgezimea și strălucirea lor ci, dimpotrivă, la deshidratare și crăpare. Pentru a se evita acest lucru trebuia folosită o pomadă compusă din ceară amestecată cu unt de migdale dulci aromatizată cu esență de roze și colorată cu un extract de plante.

Nici dantura nu se cădea a fi neglijată: dimineța, după sculare, și seara, înainte de culcare, dinții trebuiau curățați cu o periută moale și fină printr-o frecare verticală. Pentru întreținerea dinților, autorul *Codului toaletei civile* indica folosirea scobitorilor din pene de gâscă, mult mai bune decât cele din aur, fildeș sau chiar de lemn. Autorul face în acest capitol IX o afirmație uimitoare: aceea de “a ne feri d’a recurge prea des la mâinile dantiștilor”, iar dacă durerile insuportabile reclamau consultul unui specialist atunci se sugera a se apela la unul unanim recunoscut pentru măiestria sa⁷⁸. Aceasta pentru că în epocă existau și foarte mulți șarlatani care practicau fără a avea diplomă.

Multe extracții și operații le efectuau chiar bărbierii, iar avatururile catindatului suferind din *D’ale carnavalului* de I. L. Caragiale, căruia Nae Girimea îi extrage, în grabă, o măsea sănătoasă, sunt binecunoscute. De aceea, pentru ca străinii veniți în Capitală să nu cadă pe mâna unor asemenea șarlatani, Ulysse de Marsillac dădea o listă completă a dentiștilor și medicilor atestați în *Ghidul călătorului la București*⁷⁹.

Pentru curățenie corporală, dar și pentru fortifierea sănătății și întreținerea tonusului bun, se recomandau băile, atât calde, cât și reci. Cele dintâi sunt potrivite pentru persoanele mai în etate, cele din urmă pentru tineret. Se atrage atenția, totuși, că băile calde făcute prea des, duc la pierderea în greutate și la producerea guturaiului. În acea vreme, băile reci, făcute vara, în ape curgătoare, erau de bonton. Nu le erau, însă, indicate femeilor zvelte sau cu predispoziție la slăbire⁸⁰. Pentru păstrarea prospețimii și albeții pielii doamnele trebuiau să facă băi calduțe a

⁷⁶ *Ibidem*, p. 44.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 47.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 29-30.

⁷⁹ Ulysse de Marsillac, *op cit.*, p. 247, 250.

⁸⁰ *Codulu toaletei civile*, p. 65.

căror temperatură să se apropie de aceea a laptelui abia muls. În apă se sugera a fi puse câteva picături de apă de colonie. Se dădea și o rețetă germană: în apă să fie aruncați câțiva pumni de flori de busuioc, de cimbru, de melisă și levănțică menite să curețe pielea și să fortifice organismul. Baia de tărâțe și cu săpun de casă, la fel, contribuia la înmuierea pielii⁸¹. Se impunea repaus după ieșirea dintr-o baie caldă și înaintea intrării într-o baie rece. La fel, nu era indicat să se intre în apă după mese, cu stomacul plin, și nici să se mănânce imediat după baie.

După frecarea și uscarea corpului – și după câteva exerciții fizice ușoare, destinate a restabili circulația sângelui – trebuiau luate schimburi curate, nu cele deja folosite, impregnate de sudoare: „[...] a nu îmbrăca după eșirea dintr’o baie, flanela ce va fi purtat înainte d’ a intra într’înșă, afară numai când ea ar fi fost pusă numai d’ o oră, deoarece, fără această precauțiune, porii care sunt total deschiși, ar sorbi îndată din flanelă emanațiunile de mai’nainte și ar repurta în zemurile corpului părțile de care se debarasase”⁸².

În chiar primul articol al capitoului IV, *Despre toaleta femeilor*, autorul codului afirmă, ritos, că întâia podoabă a doamnelor este curățenia corporală: “Prima găteală a femeii este curățenia; aceia a corpului consistă în a face băi cel puțin o dată pe lună; a se spăla în toate zilele, a’și curăța dinții, urechile și unghiile în toate diminețile, a’și clăti gura după mâncare”⁸³.

Foarte importantă era curățenia exterioară și toaleta îngrijită: o îmbrăcămintă veche și purtată era mai ușor trecută cu vederea decât o pată pe vestă sau pe redingotă⁸⁴. Neglijența ținutei, cămașa murdară și degajând mirosuri pestilențiale, hainele soioase, încălțăminte plină de praf sau de noroi erau asimilate boemei artistice, prea puțin respectată de înalta societate. În *Aplicații ale fisionomiei toaletei* se sublinia că “Semnul adevăratei eleganțe este o încălțăminte curată și bine făcută”, dar admitea că “acela care îmblă cu cizme mânjite de noroi chiar și când este cel mai frumos timp, acela este un distrat sau un om foarte ocupat”⁸⁵.

Codul toaletei civile recomanda să nu se facă economie la câteva articole vestimentare esențiale pentru asigurarea unui aspect plăcut prin curățenie: „O pălărie foarte neagră și lucioasă, cisme sau ghete bine făcute și mănuși curate și nerupte, sunt lucrurile principale asupra cărora nu trebuie niciodată să te scumpești”⁸⁶. De asemenea, pentru a fi evitate mirosurile neplăcute era de preferat ca flanela de corp să

⁸¹ *Ibidem*, p. 66-67.

⁸² *Ibidem*, p. 69.

⁸³ *Ibidem*, p. 89.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 84 – „Curățenia în perfecțiune este prima calitate a omului de societate. Oamenii își vor erta mai lesne o haină puțin purtată, dacă ești om de litere sau artist, decât o pată de unsoare pe guler, pe giletă sau pe redingotă”.

⁸⁵ *Aplicații ale fisionomiei toaletei*, „Calendaru pentru Toți, profesticu, amuzant și popular pe anulu comun 1862”, Editat de Librăria Bălăceanu et Warta, București, 1862, p. 39.

⁸⁶ *Codul toaletei civile, op.cit.*, p. 86.

fie schimbată cel puțin odată pe săptămână dacă nu chiar mai des și niciodată să nu se meargă la culcare cu aceeași flanelă, ci să fie înlocuită cu o cămașă de noapte din bumbac⁸⁷.

Din preocupările pentru igiena corporală și a îmbrăcămînții nu erau excluși nici copiii, chiar dacă referirile la ei se făceau mai rar. În 1839, la tipografia Colegiului Sf. Sava este imprimată traducerea unei lucrări datorate unei autoare franceze, doamna Campan, adnotată și amplificată de talmăcitoarea al cărei nume nu-l cunoaștem, dar care se recomanda drept „o mumă pe care Esperiența a povățuit-o a adăoga și de la sine oare-care însemnări”. Volumul poartă titlul *Pentru educația copiilor* și, printre alte aspecte pendinte de aceasta, sunt comentate și cele vestimentare. Pentru a evita accidentele produse prea adesea în timpul iernii, când copiii stau în casă și în zbenguiala lor pe lângă sobă pot să se ardă, se recomandă ca hainele să fie făcute din lână sau mătase pentru că acelea din bumbac și tulpan se aprind mai ușor⁸⁸. Nu este indicat ca mamele să le învețe, de mici, pe fete cu luxul, înzorzonându-le cu funde, panglici și dantele. Dimpotrivă, o îmbrăcăminte sobră și curată este cea mai potrivită. „Haine simple, o pălărie de pae, un voal, mănuși, însă toate acestea să fie curate, albe, acestea sunt podoabele unei copile. Hainele cele frumoase aduc numai supărări copiilor și prilej d’a fi suduiți”⁸⁹. Drept încălțăminte se subliniază că cizmulite sunt preferabile pantofilor, pentru că se încălță mai ușor și protejează mai bine piciorul. Părinții trebuie să verifice în mod constant picioarele odraslelor pentru ca acestea să nu sufere presiuni și deformări din cauza încălțăminte prea mici sau strâmte. Pe lângă spălarea de dimineață, copiii trebuie obișnuiți a se spăla pe mâini după ce mănâncă; unghiile nu se vor tăia prea scurte pentru ca acestea să nu se deformeze⁹⁰.

Oricât de sumare, aceste sfaturi ofereau niște jaloane clare de îngrijire a copiilor în primii ani de viață ce aveau să-i deprindă, pentru mai târziu, cu igiena și cu sobrietatea vestimentară.

Cu toată aparenta indiferență față de igienă a mării majorități a populației urbane din secolul al XIX-lea, totuși, mulți români și, în orice caz, elitele se preocupau de aspectul exterior și de curățenia corporală urmând recomandările din broșurile de specialitate sau din articolele apărute în periodice, menite a informa cititorii asupra urmărilor nefaste pe care le aveau anumite articole de îmbrăcăminte sau obstinată evitare a băilor și a primenirii lenjeriei.

⁸⁷ *Ibidem*, pp. 97, 113.

⁸⁸ Doamna Campan, *Pentru educația copiilor*, București, 1839, p. 54.

⁸⁹ *Ibidem*.

⁹⁰ *Ibidem*.

THE 19th CENTURY ROMANIAN URBAN SOCIETY'S BODY AND CLOTHES HYGIENE

- Abstract -

In late 18th century and early 19th century, the Romanian boyars' clothes were quite rich and profusely stratified. A shirt, a flowing gown called *anteriu*, a short befurred jacket called *fermenea* and a *djubea* – greatcoat with collar and cuffs of precious pelts – composed the impressive regalia of a boyar. Around his waist there was a sash made from a costly cashmere saawl called *caragialar*. Besides he had a globular headgear, called *ishlic*, and a pair of large red *shalvars*. Heel-less boots of red soft morocco, called *meshi*, were worn as mere stockings over which a pair of slippers were taken while leaving the sofa or large riding boots for leaving the house on horseback. All the clothes were made of bright coloured silk or fine cloth.

Even though so smartly clad a boyar lacked cleanliness. He washed his face and hands only once a day, in the morning. Except for slippers which he left nearby the sofa he seldom took off any of his clothes. Even in the night he slept with his clothes on. Some took a bath now and then. For such a purpose he used the Turkish bath or any other public bath in the town. But most people went to public baths rather for pleasure than for bathing or curing themselves. Beside this, most baths were filthy and badly cared for. Strict regulations were introduced in the second half of the 19th century for all the baths' owners.

The boyars abundantly perspired under their heavy clothes. Consequently they often get bad colds, they coughed, and were vulnerable to bronchitis, to influenza and finally to lung disease. Of same illnesses suffered their wives and daughters who enthusiastically wore French gowns with a large décolleté.

In their articles and brochures, many hygienists and physicians gave good advices concerning the most appropriate textures and clothes' cuts for a healthy attire. The corset was especially their target for their criticism. But few ladies followed their advices. For a fashionable lady it was out of question to give up her corset and her up-to-date gown. It was much more preferable for her to suffer than to be unfashionable.